

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-5>

УДК 005.52:631.145:355.4

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ АГРОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

TRANSFORMATION PROCESSES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN WAR AND POST-WAR PERIOD

Дідур Сергій Володимирович

доктор економічних наук, професор,
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8300-2225>

Труніна Ірина Михайлівна

доктор економічних наук, професор,
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7416-1830>

Білик Марина Юріївна

кандидат економічних наук,
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9660-3708>

Didur Serhii, Trunina Iryna, Bilyk Maryna
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University

Стаття присвячена актуальній проблематиці трансформаційних процесів агропромислових підприємств в сучасних умовах. Метою цієї статті є комплексний аналіз впливу військових дій на аграрний сектор України та пропозиції щодо ефективних рішень для трансформаційного розвитку агропромислових підприємств задля подолання викликів, пов'язаних з війною, і створення більш стійкого агросектора. У статті досліджено виклики, з якими стикається аграрний сектор в Україні, вплив війни на продовольчу безпеку та ціни, а також потенційні рішення, які можуть допомогти подолати ці виклики. Запропоновано дорожню карту трансформаційних процесів для підприємств агропромислового сектора, що включає такі елементи: інновації, інтеграція зі світовою економікою та її процесами, впровадження цифрових технологій у сільське господарство і як наслідок – створення агропромислової екосистеми.

Ключові слова: агропромислові підприємства, інвестиції, трансформаційні процеси.

The article is devoted to the topical issues of transformational processes of agro-industrial enterprises in modern conditions. It is important to understand how enterprises adapt to changing circumstances, because the agricultural sector of Ukraine, which is the main component of food security, is suffering due to a full-scale war and is forced to make transformational changes. The purpose of this article is a comprehensive analysis of the impact of military operations on the agricultural sector of Ukraine and proposals for effective solutions for the transformational development of agro-industrial enterprises in order to overcome the challenges associated with the war and create a more sustainable agricultural sector. Research methods included generalization, analysis and synthesis of statistical information from official websites of state services of Ukraine. It is noted that agribusiness enterprises play an important role in ensuring the economic and social stability of society during a full-scale war, create jobs and contribute to the development of the agricultural sector, which in turn has a positive effect on the country's economy. Despite the challenges of the war, the agricultural sector in Ukraine still plays a crucial role in supporting the country's economy, providing basic needs such as food and other agricultural products and creating jobs. However, achieving these goals requires concerted efforts of government, business and society as a whole.

This article explores the challenges facing the agricultural sector in Ukraine, the impact of the war on food security and prices, and potential solutions to help overcome these challenges. The role of technology and innovation in agriculture and the importance of sustainable practices for the long-term development of the sector are also discussed. A road map of transformational processes for enterprises of the agro-industrial sector is proposed, which includes the following elements: innovations, integration with the world economy and its processes, the introduction of digital technologies in agriculture and, as a result, the creation of an agro-industrial ecosystem.

Keywords: agro-industrial enterprises, investments, transformational processes.

Постановка проблеми. Як один із найбільших постачальників сільськогосподарської продукції у світі, Україна відіграє вирішальну роль на світовому продовольчому ринку. Завдяки великій території та оптимальним погодним умовам наша країна зарекомендувала себе як ключовий гравець у світовій сільськогосподарській галузі, відіграючи вирішальну роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки. У сучасному світі військові конфлікти можуть мати далекосяжні наслідки, які виходять за межі політичних кордонів. Війна, яка триває між РФ та Україною, є яскравим тому прикладом, оскільки вона має вплив не тільки на аграрний сектор України, а й продовольчу безпеку світу.

На світовому рівні в агробізнесі спостерігаються наступні тенденції:

1) зниження світових цін на зерно. При цьому внутрішні ціни на зернові лишаються низькими через логістичні проблеми, які виникли через війну в Україні;

2) трансформації ринків збуту. Через ускладнену логістику, наприклад, Індія збільшила імпорт соняшникової олії з Росії та Аргентини, а Китай планує наростити закупівлі кукурудзи із Бразилії [1];

3) загроза голоду в країнах третього світу через розірвані експортні ланцюжки постачання українського продовольства [1].

У відповідь на нові загрози і виклики, включно з блокуванням шляхів експорту українського зерна, у червні 2022 року країни Великої сімки створили Глобальний альянс продовольчої безпеки, який виділив 4,5 мільярда доларів США на захист вразливих верств населення від голоду. Крім того новостворений Альянс задекларував підтримку України у відновленні аграрного експорту, зусиллях щодо відкриття безпечного морського коридору через Чорне море та створення альтернативних шляхів для українського експорту. Євросоюз та Велика Британія суттєво підтримали українців сільгоспвиробників, застосувавши скасування імпорتنих обмежень, у тому числі тарифних квот, та створення альтернативних маршрутів для українського експорту [2].

Проте у 2023 році Європейський союз продовжив до 15 вересня обмеження на імпорт української сільськогосподарської продукції, запроваджені п'ятьма країнами-членами на захист своїх фермерів – Болгарії, Угорщини, Польщі, Румунії та Словаччини. При цьому транзит української сільгосппродукції через ці країни залишається дозволеним, вона може продаватися на інших європейських ринках вільно. Крім того, через військове вторгнення у 4,8 разів збільшилися кінцеві запаси основних сільськогосподарських культур на внутрішньому ринку.

Отже, український аграрний сектор все ще потребує підтримки як з боку держави, так і міжнародної спільноти. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України [3], посівні площі в зоні активних бойових дій скоротилися на 3,5 млн га, що матиме негативні наслідки з точки зору кількості врожаю. На територіях, звільнених від окупації, міни становлять значну загрозу для сільського господарства, тоді як фермери на неокупованих територіях шукають ринки збуту.

Міністр аграрної політики та продовольства Микола Сольський повідомив, що за попередніми даними, Україна в 2022 році експортувала сільгосппродукції не менш як на \$20 млрд, що приблизно наполовину менше, ніж у 2021 році [3]. Якщо проаналізувати структуру експорту України у 2023 році, можна зазначити, що майже дві третини експорту припадає на постачання продовольчих товарів та сільськогосподарської продукції. В таблиці наведено дані щодо продовольчих товарів та с/г продукції.

Зернові культури були основою сільськогосподарського експорту. У перші три місяці 2023 року Україна експортувала близько 30,7% від загального товарного експорту країни. Обсяги щомісячного експорту зернових продуктів показували стабільне зростання протягом цього періоду: 0,9 млрд доларів США в січні, 1,1 млрд доларів США в лютому та 1,2 млрд доларів США в березні [5].

Вагоме місце в товарній структурі експорту посідають кукурудза (з часткою у 17,47%), олії соняшникова, сафлорова або бавовняна

Таблиця 1

**Основні показники зовнішньої торгівлі продовольчих товарів та с/г продукції,
млн дол. США**

Показники експортно імпорتنих операцій			
	01.01.2022- 01.06.2022	01.01.2023- 01.06.2023	Зміни до попереднього періоду, %
Товарообіг	12822	15229	19
Експорт	10060	11761	17
Імпорт	2762	3468	26
Сальдо	7298	8293	
Обсяг експорту у розрізі товарних позицій с/г продукції за період 01.01.2023-01.06.2023			
	Вартість, тис дол.	Питома вага експорту, %	Вага нетто, т
Кукурудза	3389468	17,47%	16612857
Олії соняшникова, сафлорова або бавовняна	2652091	13,67%	2791599
Пшениця	1700681	8,76%	8479320
М'ясо та істівні субпродукти птиці	391749	2,02%	212792
Ячмінь	204336	1,05%	1086285
Соеві боби	677727	3,49%	1778500
Насіння соняшнику	232225	1,20%	657646
Цукор з цукрової тростини або з цукрових буряків у твердому стані	200626	1,03%	251175

Джерело [4]

(частка яких становила 13,67%) та пшениця (8,76%). Стабільний експорт зазначених трьох товарних груп здійснюють через реалізацію Чорноморської зернової ініціативи, а також через постачання до сусідніх з Україною країн ЄС [4].

Тому для забезпечення функціонування аграрного сектору в умовах воєнного часу важливою є систематизація інформації про потреби сільськогосподарських товаровиробників та пошук засобів їх забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вторгнення російських військ в Україну створило нову реальність, в якій усі попередні напрацьовані економічні розробки, моделі та закони не працюють, адже економіка воєнного часу кардинально відрізняється від економіки мирного. Проте, розпочалися і тривають дискусії та консультації з провідними експертами щодо оцінки впливу українського аграрного сектору на світові аграрні ринки та продовольчу безпеку. Так, стратегії агропромислових підприємств у воєнний час вивчають Афанасьєва О., Леонов О., Леонова Т., Мельник Л., Карінцева О [6–7]. Незважаючи на наявні

дослідження щодо продовольчої безпеки та масштабу втрат у сільському господарстві, спричинених російською агресією, залишається недостатньо дослідженим питання оцінки трансформацій агропромислових підприємств в умовах війни та у післявоєнний період, що зумовило вибір напряму для цієї статті. Хоча такі вчені як Бойко В., Бойко Л., Гавкалова Н., Денисюк О. [8–9] вивчали функціонування сільськогосподарських підприємств під час війни, необхідні додаткові дослідження відслідковування динамічних змін у секторі за поточного конфлікту і напрацювання рекомендацій щодо дорожньої карти трансформацій агропромислових підприємств.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є комплексний аналіз впливу військових дій на аграрний сектор України та запропонування ефективних рішень щодо прискорення трансформаційних процесів агропромислових підприємств задля подолання викликів, пов'язаних з війною.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними KSE Institute прями та

непрямі збитки галузі у вересні 2022 року сягнули 127 млрд дол. США та постійно зростають. Лише за перший рік війни внаслідок бойових дій знищено понад 84 тис. одиниць техніки та обладнання агропромислових підприємств; продовжує спостерігатися знищення та розкрадання вже виробленої продукції. Пошкодження тільки зерносховищ оцінюється приблизно в 1,1 млрд дол. США на ремонт і заміну [10]. Вживання стало головною метою, і сектор має зосередитися на її досягненні. Узагальнено проблеми, з якими стикаються підприємства АПК України, це:

- дефіцит техніки, яка пошкоджена/зруйнована під час війни на окупованих територіях;

- дефіцит робочої сили через мобілізацію, що призводить до збільшення фізичного навантаження працівників, що залишилися, зростання витрат через пошук нових працівників, Затримки в сільськогосподарських роботах та загрози знищення малих господарств [11];

- замінування територій після деокупації – неможливе формування безпечних умов праці для працівників аграрного сектору;

- пошкодження інфраструктури зберігання, транспортування та переробки продукції в галузі рослинництва/тваринництва (дефіцит потужностей зберігання сягає 6,3 млн т зерна через пошкоджені, заблоковані елеватори, як на окупованих територіях, так і тих, що примикають до морських шляхів, де йдуть активні бойові дії);

- порушення логістичних ланцюгів. Значною проблемою залишається блокада портів. До 95% всього агроекспорту в Україні здійснювалося морськими шляхами. Нині заблоковано фактично всі порти окрім Дунайських.

Однак серед цих викликів перед аграрним сектором з'являються нові можливості. Ринок сільськогосподарської продукції змінюється, з'являються нові потреби. Так, зростає потреба у забезпеченні Збройних Сил України продуктами харчування. Крім того, у воєнний час змінилася структура споживання, а також спостерігається зростання попиту в західному регіоні внаслідок внутрішньої міграції населення. Зрештою, припинення постачання овочів і фруктів з окупованих територій створило попит на цю продукцію на ринку [12].

Оскільки повномасштабне вторгнення завдало збитків агробізнесу, значна кількість агропромислових підприємств не зможуть успішно функціонувати без фінансової

підтримки. Однак, незважаючи на кризу та бойові дії на території України, держава продовжує приймати заявки на кредити в рамках програми доступних кредитів «5-7-9», і тому з особливими умовами графіка погашення кредиту для агробізнесу надія для галузі ще є. Найбільший обсяг кредитів за різними програмами отримали с/г підприємства Київської, Вінницької, Дніпропетровської, Кіровоградської та Одеської областей (рис. 1). Вже зараз запроваджено і інші заходи для підтримки діяльності малих та середніх сільгоспвиробників, зокрема: дозволено використання сільгосптехніки без її реєстрації на період воєнного стану; на період війни скасовано додаткові процедури сертифікації насінневого матеріалу; створено онлайн-платформу для покращення логістичних маршрутів аграріїв у умовах воєнного стану prodsafety.org; запущено сільськогосподарську платформу Мінагрополітики та продовольства України для збору фактичних потреб аграріїв у посіві в режимі реального часу agrostatus.org.

Отже, нашій державі слід приділяти пріоритет підтримці фермерів, використовуючи існуючі інструменти, такі як податкові пільги та позики під низькі відсотки, а також досліджувати нові варіанти, зокрема цифровізацію. Запропонована нами дорожня карта трансформацій агропромислових підприємств, надасть поштовх швидкому зростанню економіки та післявоєнній відбудові держави, подана на рис. 2.

Перший важливий компонент дорожньої карти післявоєнної трансформації агропромислових підприємств – інновації. Інновації в сільському господарстві можуть включати все: від нових засобів захисту рослин до оптимізації використання засобів виробництва, обробки ґрунту та добрив. Також відбувся значний зсув у бік продуктів, орієнтованих на споживача, коли агропромислові підприємства зосереджуються на створенні товарів із доданою вартістю, які задовольняють конкретні ринки.

Другий компонент дорожньої карти – інтеграція зі світовою економікою та її процесами та продовження інвестування в інновації, щоб підвищити продуктивність, зменшити витрати виробництва, захистити навколишнє середовище та покращити якість продукції. Джерелом фінансування тут можуть бути державні грантові програми підтримки бізнесу за сприяння міжнародних організацій та банків. Це уможливіє отримання державних субсидій, цільових, субсидованих кредитних про-

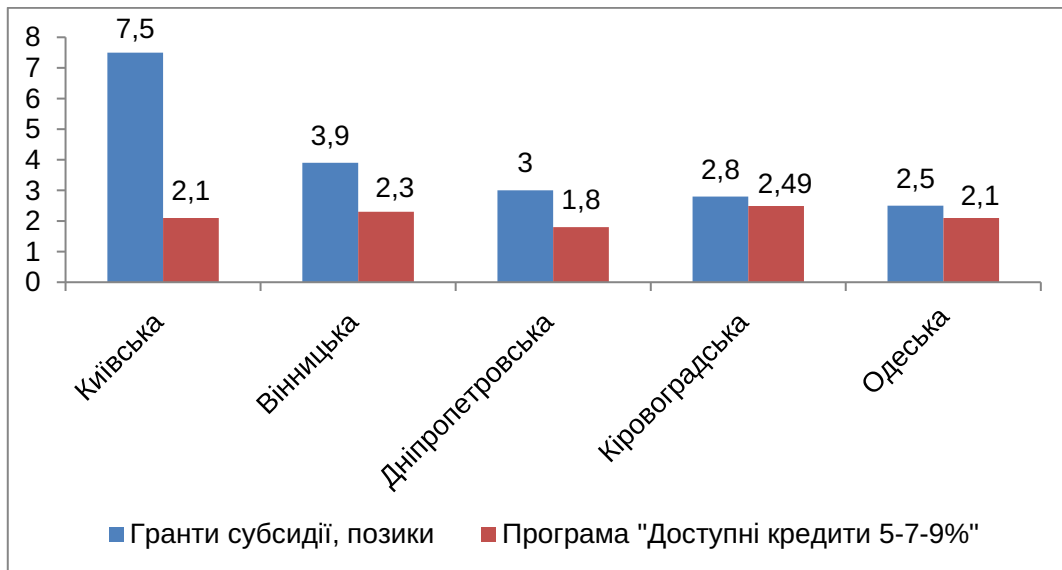

Рис. 1. Обсяг кредитів, отриманих українськими аграріями в розрізі регіонів за 2023 р., млрд грн [3]

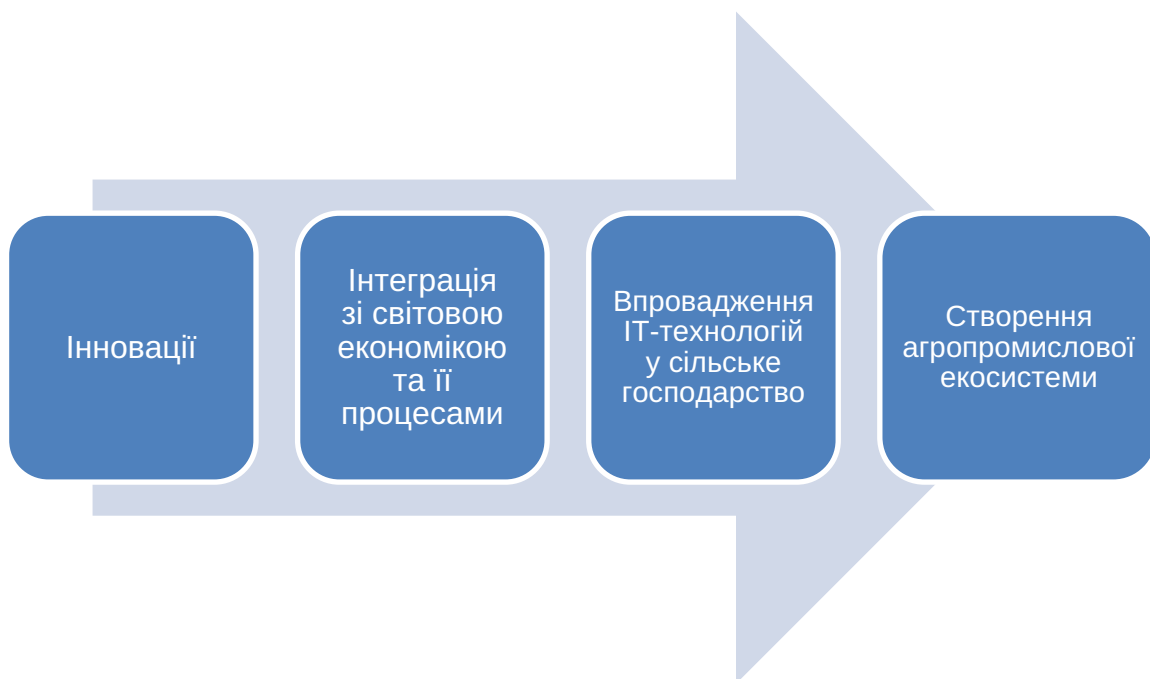

Рис. 2. Дорожня карта трансформацій агропромислових підприємств

Джерело: складено авторами

грам, а також кредитів і технічної допомоги від ЄС та інших міжнародних донорів.

Третій елемент – впровадження ІТ-технологій у сільське господарство, що вже спричинило «нову аграрну революцію». Цифровізація та автоматизація зробили час фермерів дуже цінним, дозволивши їм зосередитися на підвищенні ефективності та розвитку бізнесу. Даний аспект повинен включати чотири групи:

1. Сільськогосподарські знання та інформаційні системи (збір інформації серед різних форм управління; надання актуальної інформації різним формам господарювання).
2. Інструменти та послуги, що забезпечують доступ до ринку та ринкові можливості.
3. Автоматизація бізнес-процесів при різних формах господарювання.
4. Автоматизація процесу забезпечення продовольчої безпеки регіону [13].

Четвертий елемент – створення агропромислової екосистеми як об'єднання людей, які прагнуть ділитися знаннями, досвідом, можливостями та інструментами для сталого розвитку у період післявоєнної відбудови країни.

Висновки. Незважаючи на те, що експортний коридор зерна час від часу працює, він не може вважатися надійним джерелом поставок сільськогосподарської продукції. Другий рік поспіль спостерігається втрата сільськогосподарських угідь, низькі ціни на внутрішньому ринку та невпевненість ферме-

рів у можливості окупити вироблене в наступному році. Незважаючи на складну ситуацію, чимало агропромислових підприємств України продовжують сіяти, збирати врожай, підготовувати та невтомно працювати, щоб гарантувати продовольчу безпеку України та світу. Дорожня карта, що запропонована в даному дослідженні, сприятиме трансформаційним процесам в агропромисловому комплексі. Підприємства сільськогосподарського сектору мають зосередитися на виживанні, одночасно використовуючи нові можливості, які відкриває мінливий ринок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. The World Trade Institute. Weaponization of Grain Trade increased. URL: <https://www.wti.org/research/publications/1403/mats-report-weaponization-of-grain-trade-increased/> (дата звернення: 12.07.2023).
2. Експорт з України під час війни: як змінилась структура поставань української продукції за кордон. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/24/692959/> (дата звернення: 14.07.2023).
3. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/paryamki/eksport-do-krayin-yes> (дата звернення: 14.07.2023).
4. Державна митна служба України. URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri> (дата звернення: 16.07.2023).
5. Підсумки зовнішньої торгівлі товарами України у першому кварталі. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/pidsumky-zovnishnoyi-torhivli-tovaramy-ukrayiny-u-i-kvartali> (дата звернення: 18.07.2023).
6. Афанасьєва О., Леонов О., Леонова, Т. Маркетинговий стратегічний аналіз агропромислової галузі України у воєнний час. *Mechanism of an Economic Regulation*. 2023. № 2(100). С. 23–28. DOI: <https://doi.org/10.32782/mer.2023.100.04>
7. Мельник Л., Карінцева О., Труніна І. М. та ін. Економіка та бізнес-інновації : підручник / за ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника, д.е.н., проф. О. І. Карінцевої. Суми : Університетська книга, 2023. 702 с.
8. Гавкалова Н., Денисенко О. Інтеграційні процеси в агропромисловому комплексі національної економіки. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2023. № 3 (318). С. 220–225. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-34>
9. Бойко В., Бойко Л. Продовольча безпека та ризики для аграрного виробництва під час війни в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-27>
10. Загальна сума збитків завдана інфраструктурі України складає понад 127 млрд. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-skladaye-ponad-127-mlrd-zvit-kse-institute-stanom-na-veresen-2022-roku/>(дата звернення: 20.07.2023).
11. Trunina I., Zagirniak D., Pryakhina K., Bezugla T. Diagnostics of the enterprise personnel sustainability. *Problems and Perspectives in Management*, 2020. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.18\(2\).2020.31](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.18(2).2020.31)
12. Криза українського зерна у ЄС. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/kryza-ukrajinskogo-zerna-u-yes-shcho-vidomo-nateper-onovlyuyetsya> (дата звернення: 15.07.2023).
13. Yakovenko Y., Bilyk M., Oliinyk Y. The Transformative Impact of the Development of Artificial Intelligence on Employment and Work Motivation in Business in the Conditions of the Information Economy, 2022 IEEE 4th International Conference on Modern Electrical and Energy System (MEES) (pp. 1–6). DOI: <https://doi.org/10.1109/MEES58014.2022.10005652>

REFERENCES:

1. The World Trade Institute. Weaponization of Grain Trade increased. Available at: <https://www.wti.org/research/publications/1403/mats-report-weaponization-of-grain-trade-increased/> (accessed July 12, 2023).
2. Eksport z Ukrainy pid chas viyny: yak zminylas' struktura postachan' ukrayins'koyi produktsiyi za kordon [Exports from Ukraine during the war: how the structure of supplies of Ukrainian products abroad changed]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/24/692959/> (accessed July 14, 2023).

3. The Ministry of Agrarian Policy and Food. Available at: <https://minagro.gov.ua/napryamki/eksport-do-kray-in-yes> (accessed July 14, 2023).
4. State Customs Service of Ukraine Available at: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri> (accessed July 16, 2023).
5. Pidsumky zovnishn'oyi torhivli tovaramy Ukrayiny u pershomu kvartali 2023 [Results of foreign trade in goods of Ukraine in the first quarter 2023]. Available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/pidsumky-zovnishnoyi-torhivli-tovaramy-ukrayiny-u-i-kvartali> (accessed July 18, 2023).
6. Afanasyeva O., Leonov O., Leonova T. (2023) Marketynhovyy stratehichnyy analiz ahropromyslovoyi haluzi Ukrayiny u voyenny chas [Marketing strategic analysis of the agricultural industry of Ukraine in wartime]. *Mechanism of an Economic Regulation*, no. 2(100), pp. 23–28. DOI: <https://doi.org/10.32782/mer.2023.100.04>
7. Melnyk L., Karintseva O., Trunina I. etc. (2023). *Ekonomika ta biznes-innovatsiyi* [Economics and business innovations]: a textbook / edited by Prof. L. Melnyk, Prof. O. Karintseva. Sumy: University Book, 702 p. (in Ukrainian)
8. Gavkalova N., Denisenko O. (2023). Intehratsiyini protsesy v ahropromyslovomu kompleksi natsionalnoyi ekonomiky [Integration processes in the agro-industrial complex of the national economy]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, no. 3 (318), pp. 220–225. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-34>
9. Boyko V., Boyko L. (2022) Prodoval'cha bezpeka ta ryzyky dlya ahrarnoho vyrobnytstva pid chas viyny v Ukrayini [Food security and risks for agricultural production during the war in Ukraine]. *Ekonomika ta suspil'stvo*, no. (41). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-27>
10. Zahal'na suma zbytkiv zavdana infrastrukturi Ukrayiny skladaye ponad 127 mlrd [The total amount of damages caused to the infrastructure of Ukraine is more than 127 billion]. Available at: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-skladaye-ponad-127-mlrd-zvit-kse-institute-stanom-na-veresen-2022-roku/> (accessed July 20, 2023).
11. Trunina I., Zagirniak D., Pryakhina K., Bezugla T. (2020) Diagnostics of the enterprise personnel sustainability. *Problems and Perspectives in Management*. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.18\(2\).2020.31](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.18(2).2020.31)
12. Kryza ukrajinskoho zerna u YES [The crisis of Ukrainian grain in the EU]. Available at: <https://agroportal.ua/news/ukraina/kryza-ukrajinskogo-zerna-u-yes-shcho-vidomo-nateper-onovlyuyetsya> (accessed July 15, 2023).
13. Yakovenko Y., Bilyk M., Oliinyk Y. (2022) The Transformative Impact of the Development of Artificial Intelligence on Employment and Work Motivation in Business in the Conditions of the Information Economy, 2022 IEEE 4th International Conference on Modern Electrical and Energy System (MEES) (pp. 1–6). DOI: <https://doi.org/10.1109/MEES58014.2022.10005652>